

NAPLÓ

„A GIZI” Emlékezés és rekviem

Hogy' gyorsul az idő! hogy' szűkül a kör! — egy hete is alig, hogy Végh György, a költő, váratlanul becsöngetett: tudom-e, hogy Birkás Endre menthetlen, napjai vannak csak talán, de lehet, ez a szombat sem már az övé... Még úgy igyekeztünk beszélni róla, el-elakadó szóval, el-elgondolkoztató emlékekkel, mint az előről, de akarva-akaratlan múlt időbe tévedt ikeragazásunk. S nem tévedett a múlt idő: azon a szombati hajnalon halt meg. Délután, még nem ocsúdva ettől az irgalmatlan haláltól, azt olvasom: meghalt Horváth Béla, Isten dicsőségének hányatott életű költője, akár Isten partizánjának is nevezhetném, nagy hatású, vitatott életművet hagyva maga után. Este pedig telefon — nehezen érhető, szinte könnyektől fulladt hang: Sásdi Sándor telefonált, — meghalt Dénes Gizella, illő lenne megemlékezni róla. És gyorsan letette a kagylót. Tudtam, nehezebbre esne beszélnie a jóbarátról. Szomszédok voltak, baranyiaiak, annak a pannón tájnak, Toscana barbárabb testvérének szerelmesei, hívei, soha el nem hagyói. Sásdi Sándor ugyan most valahol Mátyásföldön él. De ez a Mátyásföld, néhány HÉV-állomásra Pesttől, számára most is Baranya egy kicsit, a Mecsek alja, nem szabadulhat tőle.

Dénes Gizella ott született, élt, ott halt meg. Az annyi érzékenységgel, gyengédséggel megelevenített tájat sosem hagyta el. Kirándult legfeljebb, fel a fővárosba, új regényével tömött táskájában. Vagy ha különféle királyasszonyok, nemesi kisasszonyok finom, törékeny életregénye miatt kellett onnan olykor eltávoznia. De valahogyan baranyiaiak voltak e történelmi asszonyok, lovagok, testőrök, s baranyai volt még Szent István király unokája, akit Skóciai szent Margitként emelt később az egyház a nagylelkű, nemes Árpád-házi szentek sorába.

Én már akkor ismertem meg igazában, amikor Pécssett lakott, zegzugos utcában, nagyon ódon házban. Fiatalon még. Tetterősen, negyvenévesen. Azt hiszem, ez a jelző illik rá — tetterős volt, határozott, mindig-nevető, izgatott. Hadd használjak még két szót jellemzésére — tudom, kissé profánul hangzik a gyász óráiban —: „rámenős” volt, szorgalmas indulatú — s e jelzőt hadd magyarázzam szebbik tartalmával: mindig tudott harcolni a maga igazáért. Ezt becsülni kellett benne, elismerni, még ha jól tudjuk is: a magunk igaza nem mindig azonos az elvont, vagy ésszerű, vagy helyénvaló igazsággal. Tudott harcolni, ha csak egy kissé sebtiben odavetett novelláról volt szó, s tudott harcolni, amikor egy másik baranyai életét, a Zsolnayét írta meg. Végeredményben mindig igaza volt ebben a harcban — azért vont már-már amazoni kardot, amit csak ő ismert, mások nagyon kevesen. És amit ábrázolni akart és tudott, — a maga világát, ezt a pannón-katolikus Baranyát.

Hiát hogyne, hisz ott élt fél életén át mint lelkes-szerető unokahúg bölcs, bölcsességében derűs pap-nagybátyja mellett. Így is hívtuk, mi fiatalabbak, szíves roszmájúsággal: „a papkisasszony”. Ott élt egy vegyes, magyar-sváb faluban, ismerte — és mennyire ismerte! — igazi problémáit. Kodolányi János ismerte még s ábrázolta a maga indulatával, Sásdi Sándor ismeri ma is, másfelől közelítve meg természetesen. Egy tájegység külső-belső képe — hárman, s mindhárman másként vallottak róla. S e vallomások fölött ott lebeg a költői párázat, Weöres Sándor vallomása.

„Két sor ház” — ez egyik legjobb regényének a címe. Az egyik sor a magyaroké, másik a sváboké. Két sor ház — ez a „két sor” szinte állandóan egymásra-ugrásán készen. Nem volt éppen veszélytelen ezt a regényt a 40-es években megírnia. Az Élet közölte folytatásokban, — a cenzúra bőven törölgetett belőle. Pedig nem volt ez a regény kodolányis támadás — Dénes Gizella, „a papkisasszony” végletesen apolitikus lélek volt, de mivel valóban író volt, a szónak ezt az értelmét legjava írásaira kapcsolva (mert írt gyengét is, kiérleletlent, de mégiscsak a fő művek számítanak), tehát a megtapasztalt, átélt valóságot, az igazságot akarta közölni. Célja, úgy gondolom — s talán nem tévedek —, a tu-

dott-tudatlan cél az volt: megteremteni a lelkekben s a lelkekből teremődött társadalomban, a 40-es, a nehéz, próbára tevő évek társadalmában a békességet, egységet a hitben, a magyarnak magyarul mondott, a sváboknak németül mondott imáiban. Röviden — ennyi kicsi súrlódásban, csetepatéban, — majd ahogy múltak az idők — éles, kívülről-belülről szított ellenségeskedésben. Megbékélésért, egy jobb életért, igazabbért akart küzdeni. Persze nem tudom — szándékkal-e vagy öntudatlan politikussággal. De mindenképpen: emberként, hívőként. S e kettő — segítő embernek lenni, nyíltan látó hívőnek, ez magatartás volt, nagyrabecsülendő. Ezért tudott a maga naiv módján egyetemes lenni, tehát katolikus.

Valahányszor nála voltam, Pécsen, abban az ódon, kifűthetetlen házban, almával, dióval, kaláccsal kínál. Egy polcon a könyvei — rengeteget írt, „papkisasszonyi” védettségében talán a kellenél is többet. Már öregedett, őszültek a frufrui, de éppoly lelkes, „rámenős” volt, izgatott, munkára kész. Egyszóval nemcsak „a papkisasszony” volt, hanem „a Gizi” is, aki regényt már írt, írásait alig közölték — nem is volt mit, ami volt, azt közölte a Vigilia, az Új Ember — „a Gizi”, aki az Alaptól írói nyugdíjat kapott, akit szépen túrt szegénységében gyümölcselel, élelemmel ajándékoztak meg olvasói, akiről a püspökség sem feledkezett meg soha. Gyümölcs, viaszosan fénylő alma, dió, kalács — ilyenkor úgy éreztem, otthonának ebben az ódondad keretében — ez a szerény lakoma afféle agapé, a szeretet lakomája.

— Olvasta „A csipkekesztyűt”? — kérdezte. S törtük a diót.

— Persze. — Határozottan feleltem, pedig a regényre nem emlékeztem. De tudtam, ezt illik mondanom. — Miért, Gizi?

— Farkas Ferenc tévé-operát akar írni belőle. És az a feltétele, maga írja meg a forgatókönyvet.

— Gizikém... — tétováztam, mit felelhetek? — Egy operához versek kellenek. Én pedig verset...

— Van még költő! — csapott rám. — Például a Végh Gyuri.

— Igaza van. — És törtem a diót. — Majd beszélek vele.

Ez már a barátság éveiben történt, egy-két évvel ezelőtt. A kezdet más volt. Ifjan, épp hogy húszévesen, segédszerkesztő lettem az Életnél. A feladatom nem éppen kicsi — ma is csodálkozom a Szent István Társulat bizalmán — egy már nem is haldokló, majdnem halott, csak később derült ki: tetszhalott hetilapot kellett új életre keltenem. Hogyan sikerülhet ez? A lapból újra megteremteni azt, ami remek szerkesztői, Kaposy József, Andor József idején volt — az ifjú irodalom, az akkori ifjú „nyugatosok” telephelyét. Magyarán — közölni azokat, akiknek közlendői átestek Osvát, Babits rostáján. Tehát — nem a remekeket, csak a kítűnőket. Annak idején Adyt is közölte a lap, Móricz egy regényét folytatásokban, Cholnokyt, Viktort és Lászlót, Török Gyulát, Hevesi Sándor és Márkus László számolt le színikritikáiban az avittal, a tegnappal, és Kosztolányi, úgy tudom, azt művelte, amit nekem kellett jósorsom — és szegről-végről nagybátyám, Erdősi Károly főszerkesztő, mellesleg alelnök-vezérigazgató — jóvöltából betöltenem. Valami afféle járt huszonéves eszemben — legyen az Élet újra élet, az Élet ami hajdanán, szép múltja idején volt — otthona a Nyugat akkori, korosztályombéli fiataljainak. Tehát — Rónay György, Sötér István, Birkás Endre, Lovass Gyula, Örley István, Toldalagi Pál, Mándy Iván, Végh György, Urbán Ernő, Molnár Kata, Soós László... S mint minden fiatal: türelmetlen, vandál voltam én is. Semmi sem kellett a régiekből. Tudom — s mily régen, lehiggadtan, bánom is — jeles, konzervatív írókat sebeztem meg. Dénes Gizella is közéjük tartozott.

A főszerkesztő lefogta vagdalkozó kezemet:

— A Gizit — mondta — nem engedem.

Egy sort sem olvastam addig Dénes Gizellától. Neve számomra valahogyan a műkedvelő, fehér „sekrestye-irodalmat” jelentette. Tehát nincs helye az újjászülendő, újrászülendő hetilapban. Akkor még nem olvastam a Nyugatban Török Sophie szép, egy hivatásost méltató kritikáját két regényéről.

— De amikor... — próbáltam ellenkezni.

— A Gizit pedig közlöd, akármit ír.

Csak a tisztelet tartott vissza az élesebb hangtól.

— De...

— Akármit. Mert a Gizi író. És mivel író, vagyis nemcsak írogat, az igazságot írja.

— De...

— Nincs még egy de!

Ilyen fellebbezhetetlennek nem ismertem.

Es megtudtam, vagy tíz évvel azelőtt két regény-kéziratot hozott a posta, valahonnan a Mecsek aljáról, a Szent István Társulathoz. Az egyiknek „A fehér torony” volt a címe. Mindkét regény tetszett. Mindkét regény más volt, mint az akkori „fehér irodalom”. Elfogadták, kiadták.

Megpróbálom idézni Erdősi Károlyt, aki számomra éppoly emberi példakép volt, mint Dénes Gizellának falusi pap-nagybátyja.

— Kérlek — mesélte —, megjelent itten egy nyakigláb, szeles fiatal lány, dióbarna, frufrus, és én elcsodálkoztam: hol tanult ez írni? Mert egy mecsek-aljai paplakban mégsem lehet. De tudott, és nagyon igazat írt. En ismertem jól azt a tájat, a Baranya-szögöt, tehát ellenőrizhettem: igazat ír-e. És jól írta!

Igy maradt — főszerkesztői oltalom alatt — Dénes Gizella a sok-sok ifjú, újonnan jött közt a lap munkatársa. Úgy lázadhattam csak, hogy egyetlen kéziratát sem olvastam el. Küldtem, olvasatlanul, a nyomdába. Csak korrektúrában olvastam el, elismerő, feltámadó büntudattal: Dénes Gizella író, mesterségbeli, egy alig ismert világot közvetít, úgy katolikus, vagyis egyetemes, hogy sorain a tömjén szaga nem érződik. Amellett pedig — és ez sem volt mellékes — olvasmányt ír, s ez egy képes hetilapban, amely horgolási mintákat, szerkesztői üzeneteket, Lovass Gyula franciaországi táj-élményeit, Rónay György verseit, az ifjú Mándy Iván novelláit, Sötér István nosztalgiáit, Örley István kisregényét, Radnóti Miklós fordításait, Szalóczi Pelbárt, Horváth Richárd, a szép emlékü Endrefalvy Ottó elmélkedéseit, Molnár Kata izgatott novelláit, a még gimnazista Pilinszky János verseit közli, ahol a múltra meghatottan emlékező. akkor már megtagadott Hevesi Sándor is megszólalhatott — ebben a képes hetilapban azért olvasmány is kell. Novella... Folytatásos regény. Kezdetben a kötelező bizalom miatt nem olvastam kéziratait — később, mert őskori, nagybátyjától örökölt gépén írt, fukarkodva az írógépszalaggal, tehát félhomályos betűkkel, s ráadásul a sorközöket telerakva aggályoskodó, a pontos kifejezést kereső krikks-krakszokkal. Ezeket csak a szedőgép bölcsei — hadd írjam le a hajdani Stephaneum nyomda művezetőjének becsült nevét: Szégnér úr — tudták elolvasni.

Most, hogy eltemették — mint mondják: sok-sok méltatlan testi szenvedés után távozott körünkől — a Mecsek alján, megkérdezhetjük: mi maradt utána? Szép tanúság a maga kisvilágáról. Tanúság megingathatatlan hitéről. Egy fejfa, rajta: „Dénes Gizella — 1900—1975”. S a kegyetlen hant alatt: egy lelkes, távozásáig friss szellem és lélek. Emlék arról, aki mindig felvonatozott a fővárosba, ha egy-egy kiállítás erre féláru jegyet biztosított, aki itt volt még baráta-inál az őszi BNV-n is. Meg a szomorúság, hogy az ötvenes évek óta — aligha csak jószántából — keveset írt, cserben hagyta az agg írógép szétkopogtatott, alig felismerhető betűit.

És — tíz udvarias sor az irodalmi lexikonban. Többet érdemelt volna. És joggal.

Therzso gáru

Azt a lépést...

Néhányan a lépcsőre ülnek,
néhányan szalmazsákra,
néhányan csak a fagyott földre,
kifordított tenyérrel,
esendően, némán,
rongyokba takarva.

Megváltásukra
hányszor keressük azt a lépést?
s ha kezünk feljűk nyúl
mért áll meg félúton
tanácstalan?

Vergődünk.
Eelénk hasít a fény,
mennyre gyenge
erőtlen
tökéletlen az ember.

Csak azt a lépést Uram!

FAZEKAS RITA

SÖTÉR ISTVÁN ELBESZÉLÉSEI*

A címadó elbeszélés, a *Bakator* (ne bakák torára gondoljon az olvasó, hanem egy különleges borfajtára, melyet a környék kisvendéglősei őriztek pincéjükben az Adószedő számára) annak a két bibliai példázatnak egyike, melyeket nem véletlenül gyűjtött külön ciklusba az író, s bizonyára szándékosan adta nekik a sokat mondó *Példabeszédek* címet. Írói útjának döntő fordulóján születtek ezek a novellák, s bizonyára e sorsforduló okainak közelségébe juthatunk, ha sikerül értelmeznünk az Újszövetség oly sokat hallott példabeszédének Sötér István-i képét.

A kezdetben oly rajongva és áhitatosan tisztelt Adószedő lakomára hívja ügyfeleit. Régen, évekkel ezelőtt aligha lett volna szüksége ilyen gesztusra, hiszen az emberek tisztelték, szívesen és önként adóztak neki, jó néhányan még többet is adtak a magukéból. Az Adószedő azonban évről évre magányosabb lett. Az emberek elkerülték, bizalmatlanokká váltak vele szemben, s ő magányosan járt-kelt titokzatos útjain. Végre megérelődött benne az elhatározás: lakomát rendez, meghívja ügyfeleit, s így próbál kitörni a magány szorításából. A Lágymányos felé vezető utakon valóságos csordákat hajtottak a főváros felé, a hentesek és mészárosok bárdjai vöröslöttek a vértől, a leölt állatok éremlyítő szaga elárasztotta az egész városrészt. A kíváncsiskodók hada már kora reggel megtöltötte az Adószedő háza előtti teret, s a tömegben lassan terjedt a hír: a meghívottak nem fogadják el a meghívást. Ki erre, ki arra az elfoglaltságra hivatkozták. Akkor az Adószedő elküldötte fegyveres szolgálait, hogy álljanak bosszút, az útszélről pedig a lakoma asztalához szólította a szegényeket és árvákat, akiket korábban nem ismert. S megkezdődött a lakoma. Am ekkor az Adószedő az egyes szám első személyben beszélő főhősre tekintett, s félelmetes lassúsággal megkérdezte tőle: „Barátom, mi módon jöttél ide, holott nincsen ünneplő ruhád?” S az kivették a külső sötétségbe.

Ez a jelenet kulcsfontosságú Sötér István írói világának és életútjának megértéséhez, adjuk át a szót hát neki magának, ahogy elmondja, miként vetették a külső sötétségre:

„S a szolgálak, mintha a jól ismert,

ősi szöveg rendelkezéseit akarnák megelőzni szapora cselekvésükkel, már ragadtak is a külső sötétség felé. Sirást és fogcsikorgatást vártam, miközben hátam mögött összecsapott a lakomázók vidám lármája; elhurcoltatásom közben még láthattam a hatalmas tálakat, melyeken az *igazi*, a *megígért* lakoma fogásait hozták az étekfogók. Sirást és fogcsikorgatást vártam, s csak odakünn vettem észre, hogy az udvari folyosón állok, a pincébe vezető cselelépcső korlátjánál. Mögöttem becsukódott az ajtó, itt álltam az éjszakában, szabad ég alatt, szabadon és mégis bebörtönöztem. Az udvaron, a kiöntő mellett, a porolónál: a háziszemlémben patkányok motoztak. És most úgy veszett el körülem az idő, mint torony körül a leszakadó harangnyelv utolsó kondítása.”

Sötér István tehát átértelmezi a példabeszédet: voltaképp a szabadság jutott osztályrészül abban a pillanatban, ahogy becsapódott mögötte az ajtó, ahol az ígért lakomát szolgálták föl. Igaz, szívében még érintetlenül őrizte a régi kötöttségeket, de már kezdett ismét átrétegződni körülötte az idő, hogy új témákkal kecsegtesse és új írói fölismerésekkel tehesse gazdagabbá. S hogy kezdetben mi is történt ebben a számára új közegben, azt híven és hitelen érzékelteti *Az elveszett bárány*, amelyről megjelenésekor már szóltunk, s amely a maga képi és nyelvi eszközeivel ugyancsak egy sokszorosán átértelmezett, epikus szélességben kibontott és fölbontott példabeszéd.

Izgalmas dolog nyomon követni a kritikusként, ahogy az író elindul abban az új világban, amelyet maga választott magának, s amely cserébe igazságait és témáit kínálta. Az író számára is felfedező út ez. Az újra vágyók, újat akarók türelmetlen mohóságával keresi témáit, és épp e már-már habzó türelmetlenség okozza, hogy művészi témának vesz olyat is, ami nem az, s a kor parancsának ítélt olyat is, ami csak a kor elvárása volt. Ilyenkor kerülő utakra téved, s felfokozott igényyel, igaz művészi elszánással rugaszkodik neki kisszerű témának, rajzol hatalmas arányú portrét egy jellegtelen arcra, melynek szürkeségét nem kendőzhetik a ráarakott vibráló színek sem. Sötér István lefegyverző őszinteséggel ábrázolja azt a folyamatot, ahogy a sematizmus szorításából kiszá-

*Sötér István: *Bakator* (Magvető, 1975)

badulva megtalálta és ábrázolta azokat a rezdüléseket, melyeket az új világ kínált. Az 1951-ben írt *Női arckép* alapjában elhibázott írás. Őzvegy Paragi Mihályné megváltozott sorsában igyekszik ábrázolni, mit jelentett a kétkezi munkásoknak a proletárdiktatúra nagy tettekre serkentő közege. A maga módján Paragi Mihályné is nagy tettekre vágyott, s ezeket akkor valószínűleg meg, amikor élete látszólag elveszítette értelmét, meghalt a férje, akiért annyi áldozatot hozott, akiért annyi mindentől mondott le. Fonótanfolyamra jelentkezik, majd gép mellé kerül, sztahanovista lesz, s arról álmodik, hogy selvemlobogókat is fonnak majd az ő szájaiból. A Koreai Héten pedig egész felmagasztosul, hiszen betegen teljesíti a 110%-ot, míg az orvos hazá nem küldi.

Szinte megható, miképp küzd Sötér István ezzel a témával. Hogyan állítja a mondanivaló szolgálatába egész írói fegyvertárát, mint burkolja be újból és újból az álom színes fellegeivel a valóság kiszögelléseit, s hogyan próbálja elhíttetni az olvasóval, hogy a szöveggyár voltaképp Az ismeretlen birtok; s őzvegy Paraginé ugyanolyan mohó boldogsággal, a felismerés izzó lelkesedésével ünnepli álmai beteljesedését a Koreai Héten teljesített 110%-ban, mint a nagy Meaulnes, Alain-Fournier regényében. Csakhogy az álom és a valóság sehogy sem akart hibátlanul egymásba rétegződni ebben az elbeszélésben, mint ahogy az 1959-ben írt *Kémia* című kisregényben sem elég meggyőző a kettő harmóniája. (Bár ez a mű kétségtelenül jelentős lépés egy újszerű, közösségi morál ábrázolásának vonatkozásában.) Az 1960-ban írt *Édenkert* azonban már ismét teljes alkotás. Ugyanolyan végérvényes és befejezett, mint — más vonatkozásban — annak idején a *Hídszakadás* volt, a magyar szürrealista novellaírásnak e jelentékeny darabja. Ugyanolyan természetes, a konklúziókat szinte szemérmes egyszerűséggel vállaló, mint a *Budai átkeles* és a többi körülötte született novella, melyek Sötér István elbeszélő művészetének legértetesebb darabjai. De ebben már fájdalmas történeti tapasztalatok mondathatják ki vele a hűség szavait: „Az Édenkert nem vész el: a válság letarolhatja, de a hűség visszaállítja”.

Örley István a Magyar Csillagban rendkívül szigorú ítéletet mondott Sötér István regényéről, *A templomrabló-*

ról, nem tudott megbarátkozni a mű elomló hangulataival, ködösen, csak épp nagy vonalakban, freskószerűen felvázolt alakjaival, s furcsa, bizarr rögeszméikkel. Pedig ebben a vonatkozásban Sötér István egyik úttörője a harmincas évek hazai prózairodalmának. Ami egészen természetes volt ekkor már az angol és francia regényben, afelé tájékozódott néhány fiatal írónk, legbátrabban, az úttörés kockázatait leginkább ismerve, annak úttévesztéseit is tisztázva magában — Sötér István, aki nemcsak pályáját nyitó regényeiben igyekezett az álom és valóság bizarr szintézisére, hanem néhány későbbi elbeszélésében is, melyek itt az *Olimposzi színház* ciklusban kaptak helyet. A legjobb talán *A kísértet*, amelyben Scalpomb, a hóbortos német diák — (ugyanebben a diák-közegben játszódtak Lovass Gyula sokat ígérő elbeszélései is) — annyira azonosul Bovary úrral, hogy mindenütt Emmát üldözi, hűtlenségéről igyekszik bizonyoságot szerezni, és reménytelenül várja, hogy hű legyen hozzá. A diákok természetesen minden alkalmat megragadnak, hogy nevetségessé tegyék társukat furcsa rögeszméje miatt, ő azonban egy-kettőre elveszíti a valósággal való kapcsolatát, s belevész az irodalmi feltételezések világába. Sorsát és téveszméjét furcsa módon keresztelzi az elbeszélésben egy táncos, aki lehet a huszadik században oly sok alakváltozatban megjelenő klaun is, de sokkal inkább az önpusztító és öncélú rontás szelleme. Scalpomb utóbb teljesen rögeszméje rabjává válik, s végül halála is úgy, olyan körülmények között következik be, mint Bovary úré. Hasonlóan kidolgozott, izgalmas elbeszélés *A macska* is, amelyben megint csak egy rögeszme tragikus felnagyításának lehetünk tanúi. Valér azonban meg tud szabadulni a rögeszméjét kiváltó macskától, és ettől kezdve élete szürke, hétköznapi élet lesz, minden érdekesség és izgalom nélkül. Mert ezeknek a sokszor eufórikusan fölfokozott, álom és való peremén játszó elbeszéléseknek épp a sors problémája a központi magvuk. Van, aki teljesen vállalni tudja sorsát: elszakítja a tartóköteket, és átlendül egy másik dimenzióba. Van, aki a végső, a nagy ugrás előtt megtorpan. A hétköznapi ember szemében ez a reflex a normális. De Sötér István mindig odaró a margóra egy parányi kérdőjelet: mi lehetett volna, ha...

Később az irrealitás csábítása megfakult, és Sötér István egyre inkább a valóságra hagyatkozott. De stílusában ma is érintetlenül őrzi a titokzatos messzi távolok dallamosan zengő hívását, s olvasója ma is érzi, hogy az el-

beszélő lelkében voltaképp egy költő rejtőzik, aki még mindig a titokzatos part előtt áll, és azt latolgatja, van-e elég ereje a nagy ugrás megtételére.

SÍKI GÉZA

LISZT FERENC ÖSSZES ORGONAMŰVEI

Ismét egy olyan kiadványa a Magyar Hanglemezgyártó Vállalatnak, mely az egyetemes magyar kultúrának bizonyára büszkesége lesz, s világszerte öregbíteni fogja hírnevünket. Három kitűnő organaművésziünk, Margittay Sándor (akinek kottakiadásában ismerhette meg a világ először e műveket), Lehotka Gábor és Kovács Endre jóvoltából Liszt műhelyének egy olyan sarkába pillanthatunk be, ahová eddig csak nagyon ritkán hatoltak be az érdeklődők. Talán ő maga sem érezte, mily fontosak ezek az orgonakompozíciói. Képzletében inkább zenekari műveinek várt és remélt sikerét színezgette, páratlan zongoraművészetének néha ekstazikus elismerésének örvendett, s nem is sejtette, hogy e Bach által oly tüneményes magasztalva emelt műfajt ő hódította meg a romantika számára, rajta, az ő példáján nevelődött aztán az a neoromantikus nemzedék, mely ismét igyekezett régi méltóságába emelni a hangszert.

Az új kiadvány képe kissé csalóka, hiszen nem mindegyik darab a szerző személyes alkotása. Margittay Sándor mindazokat elfogadta Liszt művének, melyeket a mester átnézett és javításával látott el, tehát közvetett módon vált szerzőjükké. Ezt az elvet helyesnek fogadhatjuk el, hiszen az öt lemezen hallható darabok mindegyikén családhatlanul felismerhető Liszt hangzásvilága, érezhető alkotó szellemének jelenléte. Természetesen nem mindegyik kompozíció egyforma remekmű, az átiratok néhol kissé rutinosak, másutt az ünnepi alkalom helyettesíti az ihlet bensőséges áhítatát. De vannak jócskán, melyekben a romantika fölfokozott, sokszor túldimenzionált hitélményét megkapó őszinteséggel, átélten fejezi ki. Legszebbek talán azok a leheletnyi kis művek, melyekben nem a hatalmasat, a monumentálisat, az emberfölöttit akarja kifejezni (jellemző példája ennek a harsogó, elementáris igénnyel írt, va-

lójában azonban nem az ihletés primér élményéből fakadó zenei formálásnak a Krisztus című oratórium Tu es Petrus című kórusának orgonaaíratára), hanem az imádkozó ember elmélyült alázatával közelít a témájához, s nem akar többet elmondani egy egyszerű fohásznál, nem szándékszik többet felelni az isteni hívásra, csak azt, hogy: amen, azaz „úgy legyen”. Ezek a Hozsannák, Ave Mariák a bachi művészet szerves folytatásai, s ezek igazolják, hogy az orgona minden időben a hangszerek királya marad az avatott mesterek kezén.

Külön érdekessége az új kiadványnak, hogy a három művész a megközelítés és előadás háromféle lehetőségét villantja föl, háromféle útját járja. Kovács Endre izzig-vérig romantikus alkot, nála mindig a kifejezés expresszív ereje, a színek izzása ragadja meg a hallgatót. Lehotka Gábor ellenkező művész típus. Játékának puritánsága, egyszerűsége — az ő esetében ez a furcsa szó illik ide leginkább: célszerűség — híven tolmácsolja Liszt bensőséges áhítatát, fegyelmezett, ritmikus előadásmódja pedig szerencsésen elkerülte vele a túlzásokat. Margittay Sándort eddig is úgy tarthattuk számon, mint Liszt organaművészetének legjobb ismerőjét és legalaposabb értőjét. Aki a Bazilikában hallgathatta Liszt-játékát, tanúja lehetett már e lemez érelődésének is. Ő talán a legösztönösebb a három játékos között, s az a csodálatos, hogy mindig sikerül ráhíbáznia a tévedhetetlenül jó megoldásra. Nem egyszerűen hangszerként kezeli az orgonát, mindig érezteti, hogy az egyben az áhítat kifejezésének egyik adekvát eszköze is lehet, ha avatott kézbe kerül. Ennek a lemeznek kétségtelenül ő a spiritus rectora, és csak sajnálni lehet, hogy oly kevésszer kap nagyszabású, összefoglaló földadatot. Igaz, néha maga is a tehetség kifejtésének kerülő útjaira téved. Pedig ez a felvétel is igazolja: akárcsak Lehotka Gábor, Kovács Endre, Trajtler Gábor vagy a hangszer nagy „öregje”, Gergely Ferenc, s a nagy

tehetség, *Ella István; Margittay Sándor* is európai nagyságú művésze hangszerének. Persze a magyar zenének épp az az egyik feszítő ereje — és ezt nevezhetjük tragikusnak is —, hogy lehetőségeinkhez képest túl sok az igazán nagy egyéniség. Nem véletlen, hogy a világ nagy hangversenytermeiben hol itt, hol ott emelkednek az élvonalba magyar származású művészek, akik másutt próbálnak tehetségükre szabott feladatot kapni. Csak nagy orgonistából is tudnánk Európa majd minden jelentős zenei centrumába juttatni egyet-

egyét. Épp e Liszt-lemez sikere adhatna talán ösztönzést a Magyar Hanglezgyártó Vállalatnak, hogy az eddigénél több művész bevonásával nagyobb figyelmet szenteljen az orgonairodalomnak. A németek megcsinálták a maguk teljes Bach-felvételét Silbermann-orgonákon. Nekünk nincs annyi jó hangszerünk, de a mi sorozatunk mégis jobb lehetne, mert jelentékenyek a művészi erőink. Egy teljes magyar Bach-orgonasorozat nem is lenne utolsó vállalkozás... (Hungaroton SLPX 11540—44)

R. L.

KIÁLLÍTÁSOK 1975 VÉGÉN

Az év végi kiállítások legszebbje az az összeállítás volt, amely a Szovjetunió négy legnagyobb múzeumának — a moszkvai Puskin Múzeumnak, a moszkvai Tretyakov Galériának, a leningrádi Ermitázsnek és a leningrádi Állami Orosz Múzeumnak — anyagából érkezett néhány heti vendégszereplésre a Szépművészeti Múzeumba. A nem nagy terjedelmű, nem is egyenletes színvonalú, de azért kiváló alkotásokat is tartalmazó gyűjtemény németalföldi, francia és orosz mesterek festményeiből tevődött össze.

Az orosz festők munkái közül főleg a portrék emelkedtek ki, így *Ilja Rjepinnek* V. V. Sztálin művészeti kritikust, a Vándorkiállítási Társaság teoretikusát ábrázoló arcképe és V. A. Szerov főlényes tudásról és nagyszerű jellemlátó képességről tanúskodó — 1890-ben festett — mellképe Angelo Mazzini olasz énekesről. A századfordulón élt orosz tájképfestő: I. I. Levitán „Arany ősz” című munkájának meleg, mézízű színharmóniája a magyar szemléletől a nagybányai festők plein-air piktúrájára emlékezteti. *Borisz Kusztoqujev* „A gazdag kereskedőné” című dekoratív koloritú, a paraszti szóttesek tüzes színeitől ihletett vászna az orosz szecesszió festészetéből adott ízelítőt.

A francia festmények közül az impresszionizmus legkövetkezetesebb — bár társainál (Monet, Pissarro stb.) kisebb kaliberű — képviselőjének: *Alfred Sisley*-nek „Szeles nap” című, a légköri jelenségeket frissen megragadó képe, *Auguste Renoir*-nak, a női szépség nagy tolmácsolójának egy fiatal, bájos francia lányról készült „Fej”-e és — mindenekelőtt — *Henri Matisse*

„Collioure látképe” című chef d'oeuvreje — a század első évtizedének derekáról — volt a legvarázslatosabb. E munka mintegy nyitánya a mester „fauve” („vad”) korszakának; a Pireneusok közelében fekvő kikötővároskáról festett kép — amelyen „a Végtelen Fény milliom karátja” (Tóth Árpád) szikrázik — az életöröm boldog dalát zengi.

A németalföldi festészetet elsősorban *Anthonis van Dyck*, *Rembrandt* és *Pieter de Hooch* munkái reprezentálták a Szépművészeti Múzeum tárlatán. A sikert sikerre halmozó, utóbb egyre rutinosabbá és felületesebbé váló *van Dyck*-tól jó korszakának egy még derekas darabja („Andrian Stevens portréja”), *Rembrandt*-tól egy korai, még elég részletező, kicsit száraz képmás egy név szerint nem ismert holland tudósról, ugyancsak *Rembrandt*-tól „A hitetlen Tamás megbizonyosodása” című — a tudós-portrénál sokkal bensőségesebb, mélyebb, érzelemgazdagabb — kis méretű kompozíció és a XVII. században előbb Delftben, majd Amszterdamban működött *Pieter de Hooch* „Koncert” című műve jelentette a legnagyobb élményt. Hooch a holland módos polgárság hétköznapiainak és ünnepnapjainak csöndes hangú, finom ecsetű, választékos festői eszközökkel élő megöröklője volt. Az Ermitázs tulajdonában lévő képét — amely minden idők egyik legfőbb festő-géniuszának: *Jan Vermeer van Delft*-nek művészetével tart szellemi rokonságot — kontemplatív hangulat s emelkedett, nemesveretű festői előadás jellemzi

*

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1895-ben született a bajai járás egy kis falujában

Moholy-Nagy László, a sokoldalú konstruktivista művész, a weimari, majd a dessau Bauhaus egykori tanára, egy sor alapvető művészetelméleti traktátus („The New Vision”, „Vision in Motion” stb.) szerzője, aki oly sokat tett a modern látáskultúra és a korszerű térszemlélet kialakítása érdekében. Az évforduló alkalmából 1975 végén — **Fehérné Mihály Ida** művészettörténész hozzáértő rendezésében — Moholy-Nagy-kiállítás nyílt a Nemzeti Galériában, a budai várban.

A bemutatott művek egyik része még itthon készült (a művész az 1918/19-es forradalmak bukása után hagyta el Magyarországot...). E fiatalkori munkákra („Tölgy László portréja”, önarckép-rajz 1919-ből, „Táj házakkal” ugyancsak 1919-ből) erőteljesen rányomja ugyan bélyegét az expresszionista és a kubista szemlélet, de azért e korai festmények és rajzok még megmaradnak a *természetelvű* kifejezőmód keretei között.

A 20-as évek elején Moholy-Nagy László a Kassák által szerkesztett „Ma” munkatársa Bécsben; 1922-ben napvilágot lát Kassák Lajossal közös kötete, az „Új Művészek Könyve”; 1923-tól kezdve — Walter Gropius meghívására — a Bauhaus tanára.

A művész munkásságában az 1922-es év fordulópontot jelent; ettől az esztendőből kezdve radikálisan szakít a külvilág — emberi figurák, tárgyak, tájak — által szolgáltatott motívumokkal, s megkezdődik *nonfiguratív* alkotói korszaka. Az absztrakt festmények és grafikák mellett plasztikai konstrukciókat, dísletterveket, reklámgrafikákat, filmeket, fotogrammokot, fotomontázsokat készít, valósággal megújítja a fotóművészetet, s 1929-ben közreadja „Az anyagtól az építészig” című pedagógiai célzatú könyvét, a Bauhausban tartott előadásainak foglatát.

Hitler hatalomra jutásakor Moholy-

A **Gondolat Könyvkiadó** nagy képes világtörténetének második kötete az **Újkor** és a **Legújabb kor** történelmét szemlélteti, az emberiség társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődését mutatja be 1640-től, az angol polgári forradalomtól napjainkig. A szerzők és szerkesztők igyekeztek a legalaposabb munkát végezni, minden korra, korszakra vonatkozólag a jellemzőt, a lényegeset kiválasztani a rendelkezésükre álló hatalmas tény- és dokumentumanyagból. Az átgondolt, olvasmányos és tananyagoknak egyaránt hasznos könyv okosan, jól tá-

Nagynak el kell hagynia a barna inget öltött Németországot. Rövid ideig Hollandiában él, majd Londonba költözik. 1937-től haláláig az Egyesült Államokban tevékenykedik; Chicagóban meg alapítja a New Bauhaust. 1946-ban — élete delelőjén, ötvenegy éves korában — halt meg fehérvérűségben.

Moholy-Nagy László munkáival — nagyobb számban — ezen a budapesti kiállításon találkozhatott első ízben a hazai közönség. A budavári tárlat alapján a mestert izgalmas és jelentős egyéniségnek ismertük meg, azonban — úgy tűnik — Moholy-Nagy inkább tudós, inkább konstruktőr, inkább mérnök-alkat, inkább a ráció, az intellektus, a logika embere volt, mintsem a magasfeszültségű érzelmeke. Szülőhazája büszke lehet Moholy-Nagyra, a két világháború közötti képzőművészet egyik leguniverzálisabb és leginvenciózusabb alakjára, de a kor igazán elévülhetetlen művei nem az ő, hanem Paul Klee, Kandinszkij, Mondrian, Max Ernst és Joan Miró műtermében születtek meg.

Nagyon egyet tudunk érteni *Michel Seuphor*-ral, aki — „A modern festészet lexikoná”-ban (Corvina, Bp., 1974) — így summázza a gondolatokban és kezdeményezésekben kifogyhatatlan, mindig új szellemi felfedező utakra induló mester munkásságát: „Moholy-Nagy a *kísérletező művész* leghitelesebb típusa... Néha ugyan szétforgácsolta erejét az új területeken folytatott kutatások közben, — minthogy semmitől sem félt jobban, mint a megállapodottságtól. Bátran igénybe vett minden anyagot (műanyagok, fémek, üveg stb.), s előfutárja volt napjaink kinetikus művészetének. Plasztikai alkotásai ritkán érik el a legmagasabb színvonalat, de gazdag elméleti munkássága mindig nélkülözhetetlen marad a modern művészet kutatói, tanulmányozói számára.”

D. I.

jékoztat az elmúlt századok és a jelenkor eseményeiről, híres embereiről, politikusa-iról. Sok olyan névvel találkozunk, amit nem hiányoltunk volna egy ilyen összegező, képes enciklopédiából, viszont jó néhány olyan nevet hiába kerestünk, amelynek szereplése pontosabb és egyetemesebbé tette volna ezt az egyébként kitűnő könyvet. Bergson, Arnold Toynbee, Jaspers, Paul Claudel, Werner Heisenberg, Teilhard de Chardin, Sík Endre és Sík Sándor stb. említése csak a mű javát szolgálta volna.